

Lukáš Linek: Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990–2010.

Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, 336 s., ISBN 978-80-7325-314-1

Michal Nový¹

Můj někdejší učitel, Lukáš Linek, patří v rámci česky psaného výzkumu volebního chování jednoznačně k neaktivnějším a bezesporu i nejrespektovanějším výzkumníkům. O to větší zájem vzbuzuje jeho aktuální monografie s názvem „Kam se ztratili voliči?“, která reflektuje otázku, jež byla v minulosti položena řadou zahraničních výzkumníků, především pak Martinem Wattenbergem v roce 2002 (Wattenberg 2002). Daná otázka reaguje na ožehavé téma globálního poklesu, popř. stagnace volební účasti v demokratických režimech, které přirozeně vedou k úvahám o snižující se legitimitě demokratického způsobu vládnutí. V českém kontextu uvedené téma představuje spíše novou oblast, která přichází s inovací v tom smyslu, že je do vysvětlení volebního chování zaveden faktor času. To s sebou nese hned několik problémů teoretického, ale také metodologického rázu. Primárně je třeba najít adekvátní rámec pro teorie volební účasti (a jejího poklesu) vycházející ze specifík postkomunistického kontextu, sekundárně pak téma nutí badatele využívat ne úplně běžné techniky analýzy. Po přečtení konstatuji, že v obou bodech se Lukášovi Linkovi povedlo přidat do vysvětlení volební participace dodatečnou úroveň poznání. Text tedy v žádném případě nepředstavuje jakýsi souhrn autorova dosavadního díla, kterého jsem se trochu bál, když jsem knihu prvně otevíral (jeho předchozí dílo, domnívám se, mám totiž z velké části načtené). Ve skutečnosti se jedná o zcela původní analýzu, která koriguje a v řadě ohledů kreativně rozvíjí některé předchozí práce autora, ale i jiných výzkumníků politického chování.

Strukturu monografie považuji za logickou. Text je rozčleněn na deset kapitol, které se nejprve věnují definici problému (participace na hlasování klesá, což není pro legitimitu křehké postkomunistické demokracie žádoucí), stavu poznání a hlavním teoriím volební účasti (kapitoly 1 až 3), na jejichž podstatě je pak vystavěna empirická analýza (kapitoly 4 až 9). Vše je zakončeno závěrečnou syntézou teorie a empirie (kapitola 10). Celkově kniha představuje zřejmě nejúplnější soubor poznatků z individuální úrovně explanace volební účasti, který doposud v našem kontextu vznikl. Způsob výstavby teoretické části odpovídá tomu, co je standardní v zahraničních monografiích podobného typu; argumentace v empirické části, podložená velkým množstvím analytických výstupů, je dle mého soudu velmi povedená. Autor na této publikaci ukazuje, že je v předmětné oblasti opravdu zdatný, má snahu přinášet inovativní náhledy na problematiku, a celkově tedy zcela jednoznačně převažují pozitiva. Aby však tato recenze měla nějaký smysl a nebyla pouhým, nic neříkajícím popisem, budu při rozboru jednotlivých kapitol záměrně zvýrazňovat body, ve kterých potenciálně spatřuji nějaký problém. Jinými slovy, další odstavce do značné míry představují souhrn kritických poznámek, které mi přišly na mysl, když jsem četl jednotlivé části. Jejich zveřejněním ani v nejmenším nechci snižovat velmi plodné úsilí Lukáše Linka, jen případně přispět k zamyšlení čtenářů, kam by případně mohli směřovat svou další aktivitu, pokud je oblast politického chování zajímavá.

¹ Mezinárodní politologický ústav, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika.
Korespondenční adresa: Joštova 10, 60200 Brno. E-mail: 273880@mail.muni.cz

V úvodní kapitole autor dobře specifikuje problém, který motivuje jeho úsilí k napsání systematické studie o volební účasti. Ten primárně spočívá ve faktu, že na posledních několika volbách do Sněmovny v ČR neparticipovala víc než třetina oprávněných voličů, přestože dříve byla angažovanost vyšší. Nízká míra volební účasti není jen problémem ČR, ale týká se většiny zastupitelských demokracií. Má řadu důsledků, které lze z normativní pozice chápat jako negativní pro daný politický režim, ať už souvisejí s nízkou legitimitou držitelů moci či se zkrácením ve složení parlamentu. Vysvětlení účasti v ČR a jejího poklesu by podle autora mohlo přispět k tvorbě kontextuálně omezené teorie pro postkomunistický prostor (s. 20). Zde nastává, alespoň dle mého soudu, první a zřejmě největší problém knihy. Namísto toho, aby autor podrobně diskutoval, proč by měly být teorie volební účasti v kontextu postkomunismu jiné, se této klíčové záležitosti věnuje jen cca na třech stranách úvodu. Chybí tak do hloubky dovedený rozbor obecného mechanismu, proč se hodí pro postkomunistický prostor vymýšlet autentické teorie volební účasti, třebaže jeho náznaky se v textu objevují. Rozbor efektu postkomunistického dědictví by jistě zasloužil samostatnou kapitolu, možná i dvě. Z tohoto pohledu jsem očekával alespoň to, že každá další kapitola „postkomunistickou specifičností“ rozebere u konkrétních faktorů, avšak pozdější části knihy postupují spíše jiným způsobem (byť jsou výjimky, např. s. 132 či kapitola 9): berou v úvahu „západní“ proměnné, které jsou považovány za vlivné, aniž by přišla na řadu opravdu velká reformulace teorie. Autor tím pádem zůstává někde na půli cesty mezi aplikací starého (západního) vysvětlení na nové (nezápadní) případy a vytvořením nového, unikátního teoretického rámce pro nové případy. Asi i proto vykazují výstupy analýz, které jsou prezentovány v empiricky orientovaných kapitolách, poměrně nízkou shodu modelu s daty. Jinými slovy, analytické výstupy volají po jiných teoretických východiscích a usvědčují západní teorie z toho, že v postkomunistickém kontextu je jejich vysvětlující potenciál omezený.

Lukáš Linek však přesto, z mého pohledu až tvrdošjně, deklaruje věrnost přístupům, které se osvědčily v podmínkách zavedených demokracií. Je to evidentní hlavně z druhé a třetí kapitoly, kde je prezentován přehled nejvlivnějších přístupů k vysvětlení volební účasti na individuální úrovni, který vyústí v „syntetický model“ volební účasti. Jeho adekvátnost hodlá autor prověřovat na datech. Přehled literatury je bezesporu výborně napsaný, reflektuje nejdůležitější díla a lze ho pokládat za systematicky zpracované východisko pro jakoukoli analýzu volební účasti. Jenže primárně v kontextu, pro který byl vyvinut. Víím, že mé hodnocení se zdá být v tomto bodě docela přísné, ale sám jsem byl v minulosti několikrát velmi tvrdě recenzenty odborných časopisů kritizován za ve své podstatě shodný problém, na který narážím v této recenzi. V nadsázce lze říct, že existuje určitý „oříšek“ ze stromořadí nacházejícím se v zemích s komunistickou minulostí, který se zatím bojíme ve výzkumu politického chování rozlousknout, a raději preferujeme ze západu dovezená jádra bez skořápky, která nám jiní připravili jako na zlatém podnose. Linkova monografie skořápku pomyslného postkomunistického ořechu narušuje spíš decentně. Každopádně mám za to, že právě druhá kapitola se v budoucnu stane hojně citovanou, protože velmi sofistikovaně shrnuje mainstream výzkumu od čtyřicátých let do současnosti, a to včetně popisu mechanismu propojujícího nezávisle a závisle proměnnou. Zároveň nezpochybňuji to, že takto pojatá teoretická část by nebyla v knize potřebná. Nicméně mi zde chybí něco navíc; jednoduše něco, co by mohlo opravdu znamenat přelom ve výzkumu volebního chování v postautoritářských demokraciích. Můj názor je, že model volební účasti, jenž je specifikován v kapitole 3, nijak zvlášť nevyzývá západní teorie, přestože po přečtení úvodní kapitoly by

takovou „hozenou rukavicí“ nejspíš šlo předpokládat. Jde o model, který naopak vykrytalizoval z rozsáhlé západní diskuse o tom, co ovlivňuje šanci na to, že jedinec přijde do volební místnosti.

Kapitoly 4 a 5 tento model testují na datech. Volební účast je vysvětlována standardními individuálními determinantami politické participace, které byly seskupeny Sidney Verbou a jeho kolegy v devadesátých letech do tzv. modelu občanského voluntarismu (*civic voluntarism model*) (Verba et al. 1995). Lukáš Linek tak analyzuje efekt trojice vysvětlení: „nemohou“, „nechtějí“ a „nikdo se jich nezeptal“, která odkazují k předpokladu, že jedinec, jenž se účastní hlasování, tak činí proto, že má dost personálních zdrojů k pokrytí nákladů volební účasti, oplývá adekvátní sadou politických postojů, které favorizují participaci před neparticipací, a/nebo že byl dostatečně mobilizován k účasti ze strany okolí. Jelikož má ale autor k dispozici sloučená dotazníková šetření z let 1990–2010, bylo nutné vypořádat se s faktorem času a jeho zahrnutím do regresních modelů. Pokud jsem si výše stěžoval na jistý dluh studie související s absencí velké postkomunistické reformulace teorie, zde již autorovi nemohu upřít snahu o zdokonalení dosavadního stavu poznání. K odhadu efektu jsou totiž využity konvergenční modely a modely měnících se parametrů, které se od klasické logistické regresní úlohy liší v tom, že umí reflektovat období, a to formou interakčního efektu některé z vysvětlujících proměnných s časem. Přestože tak autor používá klasická vysvětlení, dokáže díky použité metodě přinést inovativní závěry. Na základě analýz nabízí např. důležitý poznatek o tom, že statusové nerovnosti v participaci českých občanů v čase rostou. Jen málo interakcí je však v těchto kapitolách statisticky významných, a tak se případné změny v intenzitě efektů v čase nedaří příliš podchytit. Na druhou stranu to ale není žádná chyba, naopak to svědčí o tom, že efekt některých proměnných se v čase (zřejmě) podstatněji nemění. Ostatně samotná délka období, které je předmětem výzkumného zájmu (1990–2010), je poměrně malá na nějakou hlubokou změnu v efektech jednotlivých faktorů.

S tím, jak se kniha blíží ke svému závěru, je zřejmá gradace z hlediska teoretického, ale i analytického přínosu. Kapitoly 6 až 9 jsou dle mého soudu přesně tím, co dává knize jako celku velkou hodnotu, o níž jsem psal na úplném začátku této recenze. Ztělesňují totiž tvůrčí myšlení autora a jeho schopnosti řešit nové problémy novými postupy. V šesté kapitole reaguje Lukáš Linek na otázku, jestli je vysvětlení volební *účasti a neúčasti* symetrické. Rozdíl ve dvou písmenech se zdá na první pohled nepodstatný, nicméně obě explanace se poněkud liší. Neúčast se totiž daří vysvětlovat i na základě otevřených otázek, kdy přibližně třetina nevoličů odůvodňuje svou absenci vznikem určité objektivní bariéry, např. nemocí, plánovanou dovolenou či pracovním zaneprázdněním. Odstranění této bariéry však samo o sobě nevede k účasti; je tedy nutnou, ale nepostačující podmínkou aktivní participace. Přestože vysvětlení volební účasti a neúčasti jsou poněkud odlišná, Linkovi se daří zajímavým empirickým důkazem přinést podporu tomu, že lze přijmout předpoklad binarity obou vysvětlení.

Velké téma pro budoucí výzkum je otevřeno v sedmé kapitole, kde se autor zajímá vlivem generační výměny na pokles volební účasti. Kapitola řeší otázku, jestli lze pokles volební účasti v uplynulých dvou dekadách přičíst generační výměně. Mezi rokem 1990 až 2010 se totiž elektorát přirozeným pohybem obyvatelstva zhruba ze třetiny obměnil, a lze – i s ohledem na zahraniční texty (viz např. Inglehart 1997) – soudit, že nové generace, socializované v diametrálně odlišných podmínkách než vymřelí, budou mít nižší chuť navštěvovat volební místnosti. Autor rozděluje celkem šest generací a snaží se přijít na to, jestli se pokles účasti dotkl některé z nich podstatněji, než je průměr. Tato analýza je poměrně složitá, a aniž bych chtěl kohokoli z českých politologů podceňovat, domnívám se, že z Linkova stručného představení mnoho čtenářů vůbec nepochopí,

v čem spočívá tzv. dvoukomponentová algebraická dekompozice, kterou mj. využívá k postihnutí toho, jaká část změny v účasti pochází z generačního nahrazování. Drobnou výhradu mám též k interpretaci výstupů, kterou považuji za rozporuplnou. Když totiž nějaký důležitý efekt není statisticky významný, autor používá argumentaci v tom smyslu, že jsou významné přinejmenším „věcně“ (s. 209). Všechny předešlé části přitom byly puristicky založeny na statistické významnosti a tento nenadálý obrat chápu jako ne úplně šťastný. Jsem přesvědčen, že statisticky nevýznamné efekty by bylo ve světle předchozích oddílů vhodnější interpretovat konvenčně, tj. že nelze zamítnout nulovou hypotézu, a nepouštěl bych se do pochybných závěrů, které v datech s vysokou pravděpodobností vůbec nejsou. Každopádně ale tato kapitola vnáší do českého výzkumu něco nového, a i přes nepříliš jednoznačná zjištění přichází s inovativním členěním českých generací voličů, což činí zejména neotřelým metodologickým postupem. Nepochybuji proto o tom, že na tento „pionýrský“ text v budoucnu jiní výzkumníci navážou.

Již následující osmá kapitola vlastně sama reaguje na skutečnost, že nadindividuálně pojatý vliv generační výměny na pokles míry participace se ukázal jako sporný. Jelikož efekt generací – zdá se – zatím v českém prostředí tak úplně nefunguje, autor se obrací zpátky k hledání příčiny poklesu u jedinců. Vychází z toho, že se obecně dají nalézt jisté paralely mezi vývojem některých proměnných v čase a poklesem volební účasti. Podobně uvažoval v minulosti např. Putnam (2000), když dával do souvislosti pokles volební participace amerických občanů s poklesem jejich sociálního kapitálu. O něco podobného se snaží rovněž Lukáš Linek, ale mnohem sofistikovanějším způsobem. Nejprve rozlišuje tři typy teorií *poklesu* volební účasti, které lze vydělit podle úrovně, na jaké badatel vysvětluje politickou participaci: makro-, meso- a mikro-teorie. Makro-teorie poklesu jsou postaveny na poklesu soutěživosti volebního klání či na změně povahy stranického systému, meso-teorie poukazují na úbytek odborové organizovanosti, popř. jiných forem zapojení do společnosti, a konečně mikro-teorie spatřují příčinu poklesu účasti mj. v poklesu podílu osob zastávající pro-participační postoje. K empirické analýze, která zůstává ukotvena na individuální úrovni, využívá opět velmi zajímavý nástroj – tzv. dekompoziční přístup, kdy do modelů nejprve zahrne dummy proměnné pro jednotlivé roky volby („nevysvětlitelné efekty období“), a posléze v krocích přidává vysvětlující proměnné. Tím dokáže postihnout, jaké faktory přispívají k vysvětlení poklesu volební účasti. Tato kapitola dle mého soudu představuje vrchol celé monografie, protože mimo dobře pochopitelného postupu analýzy a obstojné interpretace výsledků dokáže odhadnout i to, jaká by byla volební účast, kdyby zůstaly vlastnosti jedinců na úrovni z roku 1996. Osmou kapitolu by jistě bylo vhodné nabídnout formou článku nějakému zahraničnímu odbornému časopisu (pokud tak již autor neučinil).

Předposlední kapitola se váže k důsledkům nízké míry zapojení běžných občanů do volebního klání. Účast ve volbách se na tomto místě mění ze závisle na nezávisle proměnnou, která determinuje volební úspěch či neúspěch jednotlivých stranicko-politických subjektů. Autor řeší kontrafaktuální otázku: „Jak by dopadly volby při jiných úrovních volební účasti?“ K jejímu zodpovězení používá několik, na sobě nezávislých postupů. Jako docela dobře využitelný se může jevit třeba ten, kdy modeluje hypotetické volební výsledky při účasti, která byla v předchozích evropských, popř. krajských volbách. Výsledky, které vycházejí z užití jednotlivých metod, nejsou příliš konzistentní; v plném rozsahu se potvrzuje snad jen to, že ODS při vyšší účasti klesá podpora. Tento oddíl nicméně poukazuje na fakt, že odhalení „reálného“ vlivu volební účasti na zisky stran zřejmě bude v českém kontextu mnohem složitější, než se na první pohled může zdát.

Závěrečná kapitola nejenže shrnuje poznatky, ale přináší i určitá doporučení, jak problém nízké volební účasti omezit. Poslední kapitole musím vytknout jednu důležitou věc, a to interpretaci toho, „co jsme se dozvěděli“. Byť je zcela přirozené, že v závěru je třeba říct mnoho věcí na malém prostoru, je třeba velmi vážit, jak výzkumník pojme takové shrnutí. Někteří to možná budou brát jako slovíčkaření, ale přišlo mi, že Lukáš Linek ve svém shrnutí úplně zapomněl na statistiky shody jeho modelů se sebranými daty a uvádí jakoby kategorické výroky o zákonitostech vlivu individuálních faktorů na volební účast. Uvedu příklad ze s. 262, kde tvrdí, že: „V případě valenční instrumentální motivace platí, že s každým zvýšením pozitivního hodnocení nejlépe hodnocené strany o jeden bod na škále od nuly do deseti, se zvyšuje pravděpodobnost volební účasti o 3 procentní body.“ Takhle by to platilo, pokud by jeho model vykazoval 100% shodu s daty. Jinými slovy, autor v závěru poněkud přeceňuje čísla, která mu vypočítal statistický program. Síla vztahu není pevně daná, a kdyby do regresních modelů přidal dalších pět nezávisle proměnných, vyšla by mu nejspíš zase trochu jiná čísla. Ani ta by ale velmi pravděpodobně neplatila, spíš by ukazovala, jaká je *velmi zhruba* intenzita závislosti (a při využití odpovídajících statistik i např. to, jak je která charakteristika vlivná v porovnání s jinou).

Ani kritická poznámka k závěrečnému shrnutí ale nemůže nic změnit na tom, co jsem předesílal na samotném začátku. Monografie Lukáše Linka dle mého soudu představuje vůbec nejkompexnější studii o poklesu volební účasti v ČR, která je inovativní jak v teoretických, tak metodologických aspektech. Z hlediska rozvinutí teorie zejména oceňuji systematizaci teorií poklesu, ale rovněž nastínění kauzálních mechanismů individuálního vysvětlení účasti. V oblasti použitých metod se kreativita autora projevila využitím celé řady originálních způsobů řešení výzkumných otázek; já bych na tomto místě vyzdvíhl především dekompoziční přístup a konvergenční modely. Autor tím potvrdil, že je expertem na problematiku volebního chování. Není pochyb o tom, že jeho aktuální monografie se může bez jakýchkoliv problémů porovnávat se studii renomovaných zahraničních odborníků v oblasti volební participace.

Literatura

- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press
- Putnam, Robert (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Verba, Sidney, Kay L. Schlozman a Henry E. Brady (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press
- Wattenberg, Martin (2002). *Where Have All the Voters Gone?* Cambridge: Harvard University Press